

J. MORKŪNIENĖ

MARKSISTINIS HUMANIZMAS IR ETIKA

Kai kurie moralės tyrinėtojai humanizmą laiko etikos dalyku¹. Jų darbuose humanizmas traktuojamas kaip tam tikra dorovės programa, moralės turinys arba dar siauriau — kaip etikos kategorija arba moralės principas.

Tai atsitinka tiek dėl nepakankamai apibrėžto etikos objekto (diskusijos dėl etikos objekto vis atsinaujina)², tiek dėl pačios humanizmo sąvokos nevienareikšmiškumo, humanizmo problemos sprendimų įvairovės³. Be to, filosofinėje literatūroje, kurioje nagrinėjamos humanizmo problemos, arba iš viso nemėginama humanizmo atriboti nuo etikos, arba jis atribojamas tik prabėgomis⁴.

Marksistinio humanizmo teorijos objektą būtina atskirti nuo etikos objekto ne vien dėl teorinės kovos prieš naujai atgimstančio „etinio socializmo“ atmainas, t. y. ne vien tam, kad būtų galima aktyviau kovoti prieš buržuazinę ideologiją, kuri realų išnaudojamosios klasės išsivadavimą bando pakeisti moralinio tobulėjimo iliuzijomis, mėgina atitraukti ją nuo socialinių problemų. Humanizmo ir etikos objektus reikia atriboti tam, kad būtų galima sėkmingai vystyti marksistinio humanizmo teoriją, kaip vadovą praktinėms humanizmo sąlygoms sukurti.

¹ Žг. С. Ангелов, Марксистская этика как наука, М., 1973, стр. 169, 204, 263; А. Д. Александров, Истинный гуманизм и гуманность истины.—Высшие ценности, М., 1971, стр. 83; Ю. М. Смоленцев, Гуманизм как категория марксистско-ленинской этики, Новосибирск, 1969, стр. 103—107; М. Ossowska, Normy moralne, W., 1970, str. 189—190, Я. Энгст, Некоторые проблемы научной этики, М., 1960, стр. 292; А. И. Титаренко, Этика революционной борьбы.—Высшие ценности, стр. 47, 58; А. И. Титаренко, Нравственный прогресс, М., 1969, стр. 140.

² С. Ангелов, О предмете и, системе марксистской этики,— «Философские науки», 1971, № 1; В. С. Марков, М. Н. Рябцева, Этика, ее проблемы и задачи.— «Вопросы философии», 1971, № 1; В. А. Блюмкин, Еще раз о предмете этики.— «Философские науки», 1972, № 1; Предмет и система этики, М.—София, 1973.

³ Жг. О. Кецап, Гуманизм и трудности, обусловленные теоретической неоднозначностью этого понятия.— «Вопросы философии», 1970, № 5.

⁴ Жг. М. И. Петрося, Гуманизм, М., 1964, стр. 7; А. Стойкович, Ленинское понимание гуманизма.— Ленинизм и современные проблемы историко-философской науки, М., 1970, стр. 235; Г. Д. Бальчева, Критика В. И. Лениным «этического социализма» и ее значение для современности, М., 1971, стр. 69—71, 81.

Idealistinė pozicija, perkelianti žmogaus išsilaisvinimo problemas į moralės plotmę, turi galias tradicijas buržuazinės socialinės minties istorijoje. Net žymiausi mūsų laikų buržuaziniai humanistai neišeina už moralinio tobulėjimo teorijų ribų. Jie absoliutizuoja moralės vaidmenį visuomenės raidoje, traktuodami ją kaip dvasinės kultūros sritį, nepriklausomą nuo kitų visuomenės gyvenimo pusių. Vietoj žmonių visuomeninių santykių pertvarkymo jie propaguoja moralinių santykių pakeitimą, moralinį individų tobulėjimą. Todėl tokios buržuazinio abstrakčiojo humanizmo siūlomos visuomeninės santvarkos pagerinimo priemonės, kaip moralinis individų tobulėjimas, savaiau kla, nepaliečia antagonistinės visuomenės pagrindų. Buržuazinės humanizmo programos realizavimas nesiejamas su revoliuciniu kapitalistinės visuomenės pakeitimu. Toks humanizmas — tai tik moralinė idėja. Taigi buržuazinis humanizmas ir neistoriškai traktuojama etika sutampa. Buržuazinės humanizmo teorijos iš esmės yra prisitaikymo prie esamų visuomeninių santykių teorijos. Kadangi idėjos, „sąmonės iliuzijos“ laikomos savarankišku dalyku, tai ir kovojama tik prieš jas⁵.

Abstrakčiajam humanizmui būdingi bruožai matyti įžymaus mūsų amžiaus humanisto A. Švaicerio filosofijoje. A. Švaiceris teisingai pastebi buržuazinės visuomenės moralės esmę: „Moralė, kurios tikslas yra organizuotas visuomenės suklestėjimas, negali pasiūlyti nieko kito, išskyrus individų ar individų grupių paaukojimą“⁶. Todėl, skirstydamas etiką į individualią ir visuomeninę, žmogaus tobulėjimo įrankiu jis laiko tik individualiąją etiką, o visuomeninę etiką vadina „aukų teorija“⁷.

Humaniškumo esmė, A. Švaicerio manymu, yra ta, kad „žmogus niekada neprivalo aukotis kokiam nors tikslui“⁸. „Doros asmenybės etika“ vertina humaniškumą, tuo tarpu „visuomenės etika“ to nepajėgia padaryti. Visuomenės etika yra „iš principo antihumaniška“, nes ji „norė turėti vergų, kurie nesukiltų“⁹.

A. Švaiceris iš esmės teisingai apibūdina moralės vaidmenį ir paskirtį buržuazinėje visuomenėje. Bet jam atrodo bloga tik visuomenės etika, tuo tarpu asmenybės etika tobulina individus, o per juos ir visą žmoniją. Tik asmenybės etika esanti tikroji humanizmo nešėja. Humanizmas visuomenėje pasireiškiaš tiek, kiek patys individai išsibulina.

⁵ K. Маркс и Ф. Энгельс, *Сочинения*, т. 3, стр. 25.

⁶ А. Швейцер, *Культура и этика*, М., 1973, стр. 234.

⁷ Ten pat, p. 235; šitokiame etikos suskirstyme atsispindi tas faktas, kad klasinėje visuomenėje moralė yra viešpataujančios klasės įrankis, jos interesų „sargybinis“. Vadinasi, individų dalies (išnaudojamųjų) interesai aukojami.

⁸ Ten pat, p. 291.

⁹ Ten pat.

Jeigu užtikrintume tolydinę asmenybės moralinę pažangą, išspręstume ir humanizmo problemą.

Vadinasi, A. Švaiceris pastebi individo ir visuomenės interesų priešingumą antagonistinėje visuomenėje, tačiau tą priešingumą jis aiškina kaip skirtingų etikų („doros asmenybės etikos“ ir „visuomeninės etikos“) konfliktą.

A. Švaiceris gana tiksliai apibrėžia moralę, kaip neprievartinio žmonių interesų derinimo priemonę: „Visuomenės interesams tarnaujanti etika iš esmės reiškia, jog visuomenė apeliuoja į individo sąmonę, kad pasiektų iš jo to, ko negali jam primesti prievarta ir įstatymu“¹⁰. Tokia etika iš asmenybės reikalauja pasiaukojimo, todėl ji, A. Švaicerio nuomone, yra dogmatiška, vadinasi, ir antihumaniška.

Humanizmas ir individo etika A. Švaiceriui sutampa kaip tik todėl, kad individo etika „atsižvelgia į atskiro žmogaus gyvenimo ir laimės interesus“¹¹. O ten, kur baigiasi humaniškumas, „prasideda pseudoetika“¹². Tokia individo etika — tai A. Švaicerio siūloma pagarbos gyvenimui etika, kurios pagrindinis principas yra beribė individo atsakomybė už visa, kas gyvena“¹³. Tokia etika neleidžianti žmogui nepaisyti pasaulio interesų, verčianti jį dalyvauti visame tame, kas vyksta aplinkui, ir jausti savo atsakomybę prieš gyvenimą. Vadinasi, atmesdamas visuomenines individo elgesio prielaidas, A. Švaiceris bando įveikti etinio individualizmo siaurumą. Pagarbos gyvenimui etika kalba apie maksimalų visų žmogaus sugebėjimų išvystymą, apie veiklų žmogaus dalyvavimą jį supančių gyvų būtybių likimuose. Tačiau tikrojo humanizmo žmogus turįs siekti individualiai, „gyvendamas labiausiai žmogaus vertą gyvenimą“¹⁴, nes „kultūros išsaugojimas visų pirma priklauso nuo dvasinio gyvenimo šaltinių aktyvumo mumyse <...>“¹⁵.

Todėl A. Švaiceris moralę laiko bet kokios realios kovos sėkmingumo sąlyga. Jo nuomone, kova, kuri anksčiau vyko ekonominių teorijų ir utopijų pagrindu, buvo „visais atžvilgiais betikslė ir įbloškė mus į baisią būklę“¹⁶. Tos „baisios būklės“ esmė esanti ta, kad, įgydami valdžią gamtai, „mes taip pat įgyjame pavojingą galią valdyti žmones“¹⁷. Iš šios būklės A. Švaiceris mato tik vieną išeitį — imtis socialinių problemų, pasitelkiant į pagalbą moralę¹⁸. Be kita ko, etika galinti išspręsti ir

¹⁰ Ten pat, p. 292.

¹¹ Ten pat, p. 323.

¹² Ten pat.

¹³ Ten pat, p. 308.

¹⁴ Ten pat, p. 332.

¹⁵ Ten pat, p. 333.

¹⁶ Ten pat.

¹⁷ Ten pat, p. 334.

¹⁸ Ten pat, p. 333.

taikos klausimą: jei naujoji moralė išgalės valstybių santykiuose, „bus pasiektas tarpusavio supratimas ir nutruks bet kokios akcijos, kuriomis siekiama kitam pakenkti“¹⁹.

Taigi A. Švaiceris mato buržuazinei visuomenei būdingą individo ir visuomenės antagonizmą ir jį siūlo įveikti etikos priemonėmis. Tiktai humanizmas sudaręs žmonijos kultūros branduolį, ir kiekvienoje istorinėje epochoje jis esąs pagrindinis pažangos variklis ir kriterijus.

Tačiau A. Švaicerio humanizmo pagrindas yra asmenybės moralinis tobulėjimas. Vadinasi, jo humanizmas yra tik abstraktus humanizmas. Tuo tarpu realusis humanizmas apima praktinio žmogaus išlaisvinimo, konkrečių jo gyvenimo sąlygų pakeitimo uždavinius bei tų uždavinių sprendimo kelius.

Abstraktaus pobūdžio yra ir tas buržuazinis humanistinis judėjimas, kuriam atstovauja 1952 metais įkurta „Tarptautinė humanistinė ir etinė sąjunga“. Išėitį iš šių dienų civilizacijos krizės sąjungos nariai mato humanizmo idėjų ir principų propagandoje, kurios tikslas įgyvendinti humanizmą, kaip tam tikrą etinę programą²⁰. Vietoj praktinio visuomeninių santykių pertvarkymo jie skelbia „humanizaciją“, t. y. filantropinius humanistinius idealus, vietoj klasių kovos siūlo „socialinę pedagogiką“, kuri turinti visuomeninį gyvenimą padaryti harmoningesnį. Analogiškos pozicijos savo humanistinėje etikoje laikosi ir E. Fromas, kviečiantis individus imtis saviauklos. „Revoliucija,— kaip taikliai jo adresu pastebi V. Holičeris,— užleidžia vietą terapijai“²¹.

Šių buržuazinių humanistų teorijos apsiriboja bandymais suderinti priešingų klasių interesus, t. y. neišeina už buržuazinės moralės ribų.

Tokios teorijos yra gana artimos vadinamojo „etinio socializmo“ doktrinoms, kurios socialistinį idealą grindžia moralės principais, o kelį į socializmą sieja su žmonijos moraline evoliucija. Abstrakčiojo humanizmo atstovai, norėdami pagerinti bei atnaujinti egzistuojančią kapitalistinę sistemą, mėgina į žmonių sąmonę įdiegti humanistines vertybes, naujus moralinius principus, tačiau jie negali įveikti buržuazinėje visuomenėje viešpataujančios vartotojų psichologijos, sukurti kokios nors kitokios vertybių sistemos, nesusijusios su privatinės nuosavybės viešpatavimu.

¹⁹ Ten pat, p. 340.

²⁰ И. М. Кичанова, Идеиные позиции и принципы международных организаций свободомыслящих и гуманистов.— От Эразма Роттердамского до Бертраана Рассела, М., 1969, стр. 56—58. Panašiai samprotauja ir žymus fizikas M. Bornas. Jis tiki, kad žmoniją nuo gresiančio sunaikinimo gali išgelbėti tiktai nauja moralė, nes „be tradicinių etinių principų niekas dar nesugalvojo priemonių palaikyti žmonių visuomenės stabilumui <...>“ (М. Борн, Моя жизнь и взгляды, М., 1973, стр. 42).

²¹ В. Холличер, Человек в научной картине мира, М., 1971, стр. 407.

Kada humanizmas traktuojamas tik kaip etinė programa, jis ne tik-tai suabstraktinamas, bet ir susiaurinamas. Toks humanizmas niekada neišeina už idealistinės socialinės metodologijos rėmų, nes vieni moraliniai reikalavimai negali pakeisti žmonių sąmonės,— juos nulemia „empirinių sąlygų“ pertvarkymas²². F. Engelsas vadino „sentimentalia fraze“ tokį socializmą, kuris „plevena aukštai virš klasinių interesų ir klasių kovos ir stengiasi aukščiausio humaniškumo forma sutaikyti abiejų kovojančių klasių interesus“²³.

Marksizmo klasikai humanizmą traktuoja kaip komunizmo teorijos momentą. Humanizmo jie nelaiko atskira „vertybių skale“, nepriklausoma nuo visos mokslinės pasaulėžiūros ir praktikos. Marksistinio humanizmo teorija analizuoja tas sąlygas, kurios įgalina visapusišką įgimtų žmogaus savybių išsivystymą. Tokia teorija kartu apima ir praktinę humanizmo sąlygų realizavimo programą. Kitaip sakant, ji yra marksistinės klasių kovos teorijos, socialistinės revoliucijos bei komunistinio visuomeninių santykių pertvarkymo teorijos esmė.

Marksistinis požiūris įgalina humanizmą atriboti nuo moralės, o humanizmo teoriją — nuo etikos. Etikos objektas yra specifinė visuomeninės sąmonės forma, priklausoma nuo visuomeninės būties, nuo jos vystymosi dėsningumų. Dėl to moralinių sprendimų pagrindų ieškoma tuose visuomeniniuose reiškiniuose, nuo kurių priklauso moralinių normų ir principų atsiradimas.

Nagrinėdami humanizmo teorijos ir etikos santykius, turėtume humanizmą, kaip moralės kategoriją, atriboti nuo humanizmo, kaip komunizmo teorijos aspekto. Humanizmas siaurąja to žodžio prasme priklauso moralės sričiai kaip jos norma, principas ar idealas. Tačiau humanizmas išreiškia ir dialektinę-materialistinę žmogaus koncepcijos esmę. Tai yra sąvoka, apimanti bendriausius ir esminius žmogaus visuomeninio išsilaikymo bruožus, ir šiuo aspektu jos negalima sutalpinti etikos rėmuose.

Atrodo, nereikėtų į etikos sprendžiamų klausimų ratą įjungti „gautinės žmogaus paskirties, jo gyvenimo prasmės ir pateisinimo problemų“, nes moralės negalima laikyti „viena iš universaliausių <...> pasaulio sampratos formų“²⁴, o etikos — mokslu „apie žmogų, kaip asmenybę“²⁵.

²² К. Маркс и Ф. Энгельс, Сочинения, т. 3, стр. 239.

²³ К. Маркс и Ф. Энгельс, Сочинения, т. 22, стр. 277.

²⁴ О. Г. Дробницкий, Этика.— «Философская энциклопедия», т. 5, стр. 585; taip pat žr.: О. Г. Дробницкий, Моральное сознание.— «Философская энциклопедия», т. 4, стр. 101.

²⁵ Актуальные проблемы марксистской этики, Тбилиси, 1967, стр. 87.

Panašų etikos objekto ribų išplėtimą kritikuoja I. Popelova. Žmogaus gyvenimo esmės, žmogaus vietos gamtoje ir istorijoje klausimų ji nelaiko etiniais²⁶. Jos nuomone, etikos objektas yra „moraliniai santykiai, kaip viena iš visuomeninių santykių grandžių (aspektų, pusių), jų specifika, jų atsiradimo ir vystymosi dėsningumai, jų dabartinė padėtis ir vystymosi tendencija“²⁷. Tuo tarpu humanizmo teorijos objektą sudaro dėsningumai tų sąlygų, kurios yra būtinos tikrajam žmogiškumui pasireikšti ir kurios atitinka universalią žmogaus prigimtį.

Todėl marksistinis humanizmas negali būti laikomas tik etikos dalyku. Priešingai, marksistinis humanizmas yra kriterijus, pagal kurį galima nustatyti, kiek mokslas apie moralę ir pati moralė yra pažangi. Visuomenės, taigi ir moralės, humaniškumo laipsnis priklauso nuo to, kiek ji įvaldo gamtą ir savo pačios būtį. Toks yra realaus humanizmo rodiklis. Savo ruožtu etika tampa mokslu tik tada, kai moralės tyrinėjimo išeities tašku pasirenkama teorija apie laisvą (t. y. beklasę) visuomenę, kai remiamasi gamtos ir visuomenės sužmoginimo dėsningumais, kurių poveikyje visuomenės nariai laikosi bendrabūvio taisyklių, kaip savaime suprantamų normų. Marksistinio humanizmo teorija nagrinėja dėsningumus ir sąlygas, įgalinančias sukurti tokią visuomenę, kurioje nereikėtų „taikinti“ asmeninių ir visuomeninių interesų, t. y., kurioje nereikėtų pirmųjų pajungti antriesiems, kurioje jie būtų vieningi. O šito moralės priemonėmis pasiekti negalima. „...Jokia etika negali padaryti žmonių moraliai gerų,— pastebi lenkų filosofas J. Keleris,—nė viena jų negali priversti laikytis moralės direktyvų, jeigu patys žmonės dėl kitų priežasčių nelinkę to daryti“²⁸.

Marksistai savo reikalavimą formuluoja ne kaip moralinį imperatyvą, o kaip „tam tikros klasės reikalavimą, sukeliama tam tikrų visuomeninių santykių <...>. Jeigu idealai nebus <...> suvesti į faktus, tai šie idealai paliks nekalti pageidavimai, be jokių šansų, kad jie bus priimti masės ir, vadinasi, įgyvendinti“²⁹.

Marksistinio humanizmo ryšys su etika pasireiškia tuo, kad šiose teorijose yra išryškinamos, formuojamos bei skatinamos tokios elgesio normos, kurios prisideda prie efektyviausio gamtos ir visuomenės pertvarkymo. Moralinis tobulėjimas čia yra tik viena realaus humanizmo formavimosi pusių.

²⁶ И. Попелова, *Этика*, М., 1965, стр. 419.

²⁷ Ten pat, p. 422.

²⁸ J. Keleris, *Katalikų moralės bruožai*, V., 1973, p. 19—20.

²⁹ V. Leninas, *Raštai*, t. 1, p. 382.

Marksizmo klasikai ne postulavo individo visapusiško išsivystymo idealą, bet jį išvedė iš visuomenės raidos analizės, suteikdami jam konkretų turinį ir apibrėždami objektyvias bei subjektyvias jo įgyvendinimo prielaidas. V. Leninas yra pastebėjęs, kad „teoriniu atžvilgiu „etinį požiūrį“ marksizmas pajungia „priežastingumo principui“; praktiniu požiūriu — jis suveda jį į klasių kovą“³⁰. Komunistinės moralės išsigalėjimą V. Leninas sieja su savarankiškos darbo žmonių veiklos ugdymu, jų praktinio patyrimo plėtojimu. Dėl to komunistinės moralės pagrindą jis nusako kaip kovą „už komunistinio sustiprinimą ir galutinį įgyvendinimą“³¹.

Kapitalizmą smerkiančioje moralinėje masių sąmonėje K. Marksas įžvelgia pasenusios santvarkos „laidotuvių varpus, skelbiančius šito gamybos būdo žuvimą“³². Tačiau toks santvarkos pasmerkimas neatskleidžia klasinių jėgų santykio ir revoliucinės klasės galimybių. F. Engelso žodžiais tariant, „apeliavimas į moralę ir teisę moksliniu atžvilgiu mūsų nėra nepastūmėja į priekį, moralinį pasipiktinimą, kad ir koks jis būtų teisingas, ekonomikos mokslas gali laikyti ne įrodymu, o tik simptomu“. Tuo tarpu „mokslo uždavinys yra nustatyti, kad visuomeninės santvarkos ryškėjančios ydos yra būtina esamo gamybos būdo išdava, bet tuo pačiu metu ir prasidedančio jo irimo požymis <...>“³³. Grynas pasipiktinimas „gimdo poetus“, o ne revoliucionierius.

Abstrakčiam moralizavimui marksistinio humanizmo teorija priešpastato realią žmogaus asmenybės išsivystymo programą. Ji neapsiriboja žmogaus sąmonės perorientavimu, bet numato praktinį veikimą, sukuriantį tokias visuomenines sąlygas, kurios yra būtinos harmoningos asmenybės išsivystymui³⁴. Savo ruožtu asmenybės formavimas, harmoningas ir visapusiškas jos išsivystymas nesuvedamas į kultūrinių ir kitokių vertybių pasiskirstymą, kai žmonėms „belieka jas tik kaip galima geriau įsisavinti. Tai schema buržuazinio biurokratinio mąstymo, kuriam liaudis yra ne daugiau, kaip gailestingai kilnių, filantropinių rūpesčių objektas“³⁵.

Iš marksistinio humanizmo teorijos kyla reikalavimas sukurti tokį žmogaus įsijungimo į istorinį procesą būdą, kuris sudarytų sąlygas visapusiškiems individo sugebėjimams pasireikšti. Šis požiūris nepaneigia ir auklėjimo reikšmės — jis tik skelbia, kad auklėjimas gali būti efek-

³⁰ Ten pat, p. 386.

³¹ V. Leninas, Raštai, t. 31, p. 262.

³² K. Маркс и Ф. Энгельс, Сочинения, т. 46, ч. 1, стр. 451.

³³ F. Engelsas, Anti-Diuringas, V., 1958, p. 127.

³⁴ K. Маркс и Ф. Энгельс, Сочинения, т. 2, стр. 145—146.

³⁵ Человек — наука — техника, М., 1973, стр. 282.

tyvus „tuo atveju, jei derinasi su socialinio žmonių patyrimo turiniu <...>“³⁶.

Taigi humanizmo problema etikos ribose neišsprendžiama. Marksistinis humanizmas yra komunizmo teorijos problema, kurią galima išspręsti, nagrinėjant sąlygas, suteikiančias realias galimybes žmogaus kūrybiniam aktyvumui pasireikšti.

---

³⁶ Ten pat, p. 283.